

UOT 94(479.24)**1991– 2011-Cİ İLLƏRDƏ
AZƏRBAYCAN DİPLOMATİYASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ****P.Q.DARABADI, C.S.ƏLİSGƏNDƏRLİ***Bakı Dövlət Universiteti**darabadi@mail.ru, javid_alisgandarli@yahoo.com*

*Məqalə “50+50 Universitetdaxili grant”
çərçivəsində çapa hazırlanıb*

XX əsr diplomatiya tariximizi şərti olaraq 4 mərhələyə ayıra bilərik: Birinci mərhələ – 1918-1920-ci illər, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü diplomatiyası; ikinci mərhələ – 1920-1922-ci illər, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası dövrü diplomatiyası; üçüncü mərhələ – 1922-1991-ci illər, Azərbaycan Respublikasının SSRİ-nin tərkibində olduğu dövr diplomatiyası; dördüncü mərhələ – 1991-ci ildən başlayıb günümüzdə qədər davam edən dövr diplomatiyası. Hər mərhələ qarşıda duran vəzifələr, mövcud problemlər və onların həlli vasitələrinə görə bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Hazırkı məqalədə 1991-ci ildən başlayıb günümüzdə qədər davam edən dövr diplomatiyamız haqqında danışılacaq.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, müstəqillik, xarici siyasət, diplomatiya

XX əsrin 90-cı illərində, müstəqilliyini bərpa etdiyi ilk günlərdən Azərbaycan Respublikasının qarşısında həyata keçirilməsi vacib olan bir sıra vəzifələr dayanırdı. Yeni müstəqillik əldə etmiş bütün digər dövlətlər kimi, qazanılmış müstəqilliyinin nəyin bahasına olursa-olsun qorunub saxlanmasına nail olmaq, dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü olmaq istiqamətində səylərlə yanaşı, Azərbaycan eyni zamanda, həmçinin qonşu dövlətin təcavüzünün qarşısını almalı, itirilmiş torpaqlarının geri qaytarılmasına nail olmalı idi. Bütün bu vəzifələrin həyata keçirilməsində Azərbaycan xalqının və dövlətinin peşəkar diplomatiyaya çox böyük ehtiyacı olduğu şübhəsiz idi.

Məlumdur ki, diplomatiya - dövlət başçılarının, hökumətlərin və xarici əlaqələr üzrə xüsusi orqanların prinsipial fəaliyyəti olub, dövlətin xarici siyasətinin məqsəd və vəzifələrini həyata keçirməkdən və dövlətin hüquq və maraqlarını xaricdə müdafiə etməkdən ibarətdir. Diplomatiya dedikdə, əsasən beynəlxalq münasibətlərin iştirakçısı olan dövlət və qrupların səlahiyyətli nümayəndələri arasında danışıqların aparılması sənəti və təcrübəsi nəzərdə

tutulur. Diplomatiyanın predmeti, subyekti, obyektı də dünyanın siyasi xəritəsində öz yerini tutmuş dövlətlərdir. Müasir dünyada dövlətlər öz mənliyini, mövcudluğunu 2 yolla təsdiq etdirir: 1) dövlətlərarası münasibətlər, yəni ikitərəfli diplomatiya; 2) çoxtərəfli münasibətlər, yəni subregional, universal təşkilatlar vasitəsilə tanınma.

Bugünkü Azərbaycan dövlətçiliyinin kökləri müsəlman şərqində ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlıdır. Və bu baxımdan Azərbaycan dövlətində peşəkar diplomatik xidmətin başlanması deyilərkən də, 9 iyul 1919-cu il tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyinin Katibliyinə dair qərarın qəbul edilməsindən ötən müddət nəzərdə tutulur (1, Xarici İşlər Naziri Elmar Məmmədyanovun Azərbaycan diplomatiyasının 90-cı ildönümünə həsr olunmuş konfransda çıxışı. Naxçıvan, 7 iyul 2009-cu il). Azərbaycan diplomatiyası ilk addımlarını atarkən – 1919-cu ildə Bakıda 16 xarici dövlətin, o cümlədən ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, İsveç, İsveçrə, Belçika, İran, Polşa və Ukraynanın diplomatik nümayəndəliyi fəaliyyət göstərirdi (2, s.26). Bu tarixi faktlar əsasında Prezident İ.Əliyevin 24 avqust 2007-ci il tarixli fərmanı ilə 9 iyul Azərbaycan diplomatlarının peşə bayramı elan edilmiş (3), 2009-cu ildə isə Azərbaycan diplomatiyasının 90 illik yubileyi geniş miqyasda qeyd edilmişdir (1).

Ümumilikdə, XX əsr diplomatiya tariximizi şərti olaraq 4 mərhələyə ayıra bilərik: Birinci mərhələ – 1918-1920-ci illər, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü diplomatiyası; ikinci mərhələ – 1920-1922-ci illər, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası dövrü diplomatiyası; üçüncü mərhələ – 1922-1991-ci illər, Azərbaycan Respublikasının SSRİ-nin tərkibində olduğu dövr diplomatiyası; dördüncü mərhələ – 1991-ci ildən başlayıb günümüzə qədər davam edən dövr diplomatiyası. Hər mərhələ qarşıda duran vəzifələr, mövcud problemlər və onların həlli vasitələrinə görə bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Hazırkı məqalədə 1991-ci ildən başlayıb günümüzə qədər davam edən dövr diplomatiyamız haqqında danışılacaq.

Müstəqilliyimizi bərpa etdiyimiz ilk günlərdən Azərbaycan diplomatiyasının keçdiyi yola obyektiv və elmi yanaşma əsasında nəzər salıb onun uğurlarının və yol verilən səhvlərin təhlil edilməsi, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlərin iştirakçısına və beynəlxalq hüququn subyektinə çevrilməsi prosesinin qanunauyğunluqlarının, istiqamətlərinin və mərhələlərinin müəyyən edilməsi elmi və tarixi əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, siyasi baxımdan da xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bundan əlavə, nəzərə alsaq ki, 2011-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini bərpa etməsinin 20-ci ildönümünün qeyd edilməsi ilə əlaqədar 2011-ci il yanvar ayının 21-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında” sərəncam imzalamışdı və bu sərəncamda “müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasının keçdiyi zəngin inkişaf yolunda qazandığı parlaq nailiyyətlərin təbliğini təmin etmək məqsədi ilə” tədbirlər planının hazırlanması və həyata keçirilməsi (3) tövsiyə

olunmuşdu, o zaman hazırki problemin bir daha nəzərdən keçirilməsinin nəzəri-praktik əhəmiyyətini bir daha aydın şəkildə görmüş olarıq.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətinə həsr olunmuş mövcud tarixi-siyasi ədəbiyyatlarda (4, 5, 6, 7 və s.) Azərbaycan diplomatiyasının müstəqilliyini bərpa etdikdən sonrakı illərdə mürəkkəb və ziddiyyətli bir yol keçdiyi göstərilir. Ümumilikdə, göstərilən vaxt ərzində Azərbaycan Respublikasının siyasi əlaqələr tarixi 3 mərhələdə izlənilir. Bu mərhələlər aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir:

1991-ci ilin oktyabr ayından 1992-ci ilin may ayınadək olan dövrü əhatə edən *birinci mərhələdə* kənardan heç bir vasitəçilik olmadan, müstəqil, suveren dövlətlər kimi əlaqələr yaradılmasına ilk təşəbbüs edildi. Bu mərhələdə Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin əsasını bütövlükdə Rusiyaya meyllilik strategiyasının təşkil etdiyi qeyd olunur. Qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanın dünya birliyi dövlətləri ilə, o cümlədən beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərinin keyfiyyət baxımından əvvəlki illərdən fərqli olaraq qurulmağa başlaması bu mərhələyə təsadüf edir. Bu mərhələdə Azərbaycan Respublikasının istiqlaliyyətinin bir sıra dövlətlər tərəfindən tanınması onu beynəlxalq aləmin tam hüquqlu subyektinə çevirdi. Azərbaycan Respublikası bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların üzvü oldu (məsələn, BMT, ATƏT, İKT və s.).

Münasibətlərin *ikinci mərhələsi* 1992-ci ilin may ayından 1993-cü ilin iyun ayına qədər olan dövrü əhatə edir. Bu mərhələdə beynəlxalq durumun obyektiv gerçəklikləri, dövlətin real vəziyyəti və mənafeələrini tam nəzərə almayan xarici siyasət kursu həyata keçirilirdi. Bu siyasətin məntiqi nəticəsi kimi isə bir sıra dövlətlərlə münasibətlərdə gərginlik və narazılıqlar yaranırdı. Mövcud ədəbiyyatlarda bu dövrdə bir tərəfli qaydada yalnız Türkiyə ilə münasibətlərə üstünlük verilməsindən danışılır. Lakin Türkiyə ilə münasibətləri araşdırarkən aydın olur ki, bu münasibətlər də heç də deyildi kimi, yalnız yüksələn xətt üzrə inkişaf etməmiş, müəyyən narazılıq və ittihamlar bir sıra digər dövlətlər kimi, Türkiyə ilə münasibətlərdə də özünü göstərmişdir.

Üçüncü mərhələnin 1993-cü ilin iyun ayından başlayaraq günümüzə qədər davam etdiyi göstərilir. Bu mərhələdə Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətində yeni strateji kursun və konseptual yanaşmanın əsası qoyuldu. İlk növbədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq münasibətlər müstəvisində yeri, digər dövlətlərlə əlaqələrin yaxın dövr üçün prioritetləri, istiqamətləri, aparıcı strategiyası müəyyənləşdirildi, dünya dövlətləri ilə ayrı-ayrılıqda və birgə münasibətlərin düşünülmüş, bütün amilləri nəzərə alan sistemi yaradıldı, Azərbaycanın xarici siyasət kursunda yeni keyfiyyət dəyişikliyi baş verdi. Bu siyasətin nəticəsi olaraq, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Dövlət Protokolu idarəsinin 2011-ci ilin əvvəlinə aid olan məlumatına görə (1), hazırda Azərbaycan Respublikası dünyanın 170 dövləti ilə diplomatik əlaqələr qurmuşdur (ən son olaraq 2011-ci il fevralın 8-də Solomon adaları ilə diplomatik əlaqələr qurulub). Azərbaycanın 58 xarici ölkədə 76 akreditə olunmuş diplomatik nümayəndəliyi (səfirlik və konsulluq), 124-dən artıq ölkənin

və beynəlxalq təşkilatın isə Azərbaycan Respublikasında akkreditə olunmuş diplomatik nümayəndəliyi mövcuddur.

Umumilikdə, xarici siyasəti həyata keçirən diplomatiyanın gücü bütövlükdə dövlətin qüdrətindən asılıdır. Dövlətin qüdrəti dedikdə, onun hərbi, siyasi, iqtisadi, xalqın mənəvi-psixoloji gücü başa düşülür. Diplomatiya tarixi sübut edir ki, iqtisadi qüdrət hərbi-siyasi gücə, mənəvi-psixoloji yüksəlişə səbəb olur və bir sıra beynəlxalq problemlərin həllinə kömək edir. Bu amillərdən biri mövcud olmadıqda istər-istəməz dövlətin ümumi qüdrətinə xələl gəlir. Dövlətin daxili vəziyyəti necədirsə, onun xarici siyasəti də elədir. Lakin xarici siyasətin müəyyən muxtarlığı da vardır. Onun uğurla həyata keçirilməsi bir sıra daxili problemləri həll edə bilər. Xüsusilə daxildə siyasi sabitliyin, iqtisadi yüksəlişin əldə edilməsində uğurlu xarici siyasətin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Deməli, dövlətin xarici siyasəti arzu və istəklərə deyil, mövcud şəraitdəki imkanlara və reallıqlara əsaslanmalıdır. Hətta böyük potensiala malik olan dövlət onu imkana və istifadəyə çevirmədikdə istəklərinə çata və ya onlara reallaşdırmaq üçün kəskin rəqabətə tab gətirə bilməz (5, 30; 8).

Bir qədər əvvəl qeyd edildiyi kimi, müstəqilliyini bərpa etdiyi ilk gündən bu günə qədər Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü və respublikanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri çərçivəsində həlli Azərbaycanın xarici siyasəti qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Qonşu dövlətin təcavüzünün qarşısını almaq, itirilmiş torpaqlarının geri qaytarılmasına nail olmaq üçün Azərbaycan diplomatiyası onu daim diqqət mərkəzində saxlayır. Azərbaycan dövləti münaqişənin sülh yolu ilə həllinə dair beynəlxalq birlik qarşısında öhdəlik götürdüyü üçün isə onun həlli yalnız Azərbaycandan asılı deyildir (9, 17). Azərbaycan münaqişənin həlli yolunda tərəfdaşlar toplamaq məqsədilə eyni zamanda özünün iqtisadi potensialından da istifadə etməyə çalışır ki, bu da Azərbaycan ictimaiyyətində dünya və beynəlxalq birliyin münaqişədə onun mövqeyini dəstəkləyəcəyinə ümid yaradır (9, 219).

Belə ki, Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra onun həm xarici, həm də daxili siyasətinin əsasını neft strategiyası təşkil etməyə başladı. 1994-cü ildən Azərbaycan dövləti özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirir və bu strategiyanın əsas mənası, əsas prinsipləri Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha da səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü və gələcək müqəddəratı onun neft strategiyasının düzgün təşkilindən bilavasitə asılıdır.

Müasir dövrümüzdə beynəlxalq münasibətlərin vacib elementlərindən biri də diaspor anlayışıdır. Xalqlar arasında gedən sürətli inteqrasiya prosesləri, diaspor və lobbı təşkilatlarının beynəlxalq siyasətdə artan rolu bu sahədə daha genişmiqyaslı fəaliyyət göstərilməsini tarixi zərurətə çevirmişdir. Qloballaşan dünyamızın reallıqları diaspor quruculuğu sahəsində Azərbaycanın qarşısında da yeni vəzifələr qoymaqladır. Zaman keçdikcə diaspor quru-

culuğu Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu siyasətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri diasporun potensialından milli maraqlarımızın daha etibarlı şəkildə qorunması istiqamətində faydalanmaqdır.

Bu məqsədlə 2002-ci ilin 5 iyulunda Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, 2008-ci il 19 noyabrda isə həmin Komitənin əsasında Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılıb. Bu addımlar Azərbaycan diasporunun fəaliyyətini milli maraqlarımızın gerçəkləşdirilməsi istiqamətində mərkəzləşdirməyə imkan vermişdir. Hazırda Azərbaycanın 416 diaspor təşkilatı fəaliyyət göstərir (10).

Son dövrdə diplomatiyamızın ən böyük uğuru hesab olunan hadisə Azərbaycanın 2 il müddətinə BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilməsidir. 2011-ci il oktyabrın 24-də BMT Baş Məclisinin 66-cı sessiyasının plenar iclasında 2012-2013-cü illərdə Şərqi Avropa bölgəsini Təhlükəsizlik Şurasında təmsil edəcək yeni üzvü müəyyən etmək üçün keçirilən səsvermədə 193 ölkədən 155 ölkə Azərbaycanı dəstəkləmişdir. BMT Təhlükəsizlik Şurasına üzv olmaqla Azərbaycan global problemlərin həllində yaxından iştirak etmək, dünya səviyyəsində qəbul olunan qərarlara təsir göstərmək imkanı əldə etmişdir (1).

Sonda qeyd etmək istərdik ki, ümumiyyətlə Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin mahiyyəti xalqımızın sülhsevər təbiəti və dünya birliyi tərəfindən qəbul edilmiş normalarla şərtlənmişdir. Onun istiqamətləri və strateji seçimləri aşağıdakı təsiredici amillərlə müəyyənləşir: Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası; Qlobal proseslər; Strateji coğrafi yerləşmə; Zəngin təbii ehtiyatlar; Müasir dövrdə təhlükəsizliyə təhdidlər və risklər; Məsuliyyət və özünəməxsusluq; Beynəlxalq sülh və sabitliyin təşviqi; Səmərəli çoxtərəfli beynəlxalq münasibətlər sisteminin təşviqi; Qarşılıqlı faydalı ikitərəfli əlaqələrin inkişafı Avropa və Avratlantik strukturlara inteqrasiya; Davamlı inkişaf və Avropanın enerji və nəqliyyat dəhlizinin genişləndirilməsi (11). Azərbaycan diplomatiyası isə öz növbəsində bütün qüvvəsini səfərbər edərək dövlətin xarici siyasət sahəsində qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsi istiqamətində fəaliyyətini davam etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. mfa.gov.az – Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin saytı.
2. Azərbaycan diplomatiyasının tarixi səhifələri (sənədlər) // Diplomatiya aləmi jurnalı, №23, 2009, s.19-32.
3. president.az – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin saytı.
4. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı: XXI – Yeni Nəşrlər Evi, 2001, 360 s.
5. Qasimov M., Abdullayev M. Beynəlxalq münasibətlər tarixi (XX əsr. II hissə. 1946 – 1999-cu illər). Bakı: BDU, 1999, 450 s.
6. Həsənov Ə.M. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). Bakı: Azər nəşr, 1998, 332 s.
7. Ruintən S. Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sisteminə (XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Adiloğlu, 2005, 236 s.

8. <http://elibrary.bsu.az/> – Bakı Dövlət Universitetinin Elektron Kitabxanası.
9. Ruintən K. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və dünya siyasəti. Bakı: Adiloğlu, 2008, 260 s.
10. <http://diaspora.gov.az>
11. http://mediaforum.az/files/2009/07/02/063951010_0.pdf
12. Abbasbəyli A., Cəfərov V., Qafərov Z. Diplomatıya terminləri lüğəti. Bakı: Qismət, 2000, 162 s.
13. Musa Qasımlı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Xarici İşlər Nazirliyinin bağlanması və “yeni xarici siyasət xətti” (1920-1922-ci illər) // Diplomatıya ələmi jurnalı, №23, 2009, s.66-74.
14. Azerbaijan Post-Soviet Diplomacy. The Library of Congress Country Studies; CIA World Factbook / <http://www.photius.com/countries/azerbaijan/govenment/>

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДИПЛОМАТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА в 1991 – 2011 гг.

П.Г.ДАРАБАДИ, Дж.С.АЛИСКАНДАРЛИ

РЕЗЮМЕ

С первых дней восстановления государственной независимости перед Азербайджанской Республикой стояло ряд неотложных задач, выполнение которых требовало немалых усилий. Для укрепления восстановленной независимости Азербайджанская Республика должна была одновременно с процессом становления полноправного члена международного сообщества, так же и предотвратить агрессию соседнего государства, вернуть захваченные территории. Для выполнения этих задач азербайджанский народ и Азербайджанское государство испытывали нужду в профессиональных кадрах-дипломатах.

В исследованиях, посвященных вопросам внешней политики независимой Азербайджанской Республики, отмечается, что данный период деятельности азербайджанской дипломатии была полна различными сложностями и противоречиями. В общем, началом профессиональной деятельности дипломатической службы в Азербайджане принято считать 9 июля 1919 года, день, когда было принято решение о Секретариате Министерства иностранных дел Азербайджанской Демократической Республики.

История азербайджанской дипломатии в XX столетии можно разделить на 4 периода: Первый период - 1918-1920 гг., дипломатия периода Азербайджанской Демократической Республики; Второй период - 1920-1922 гг., дипломатия периода Азербайджанской Советской Социалистической Республики; Третий период - 1922-1991 гг., дипломатия Азербайджанской Республики в период вхождения в состав СССР; Четвертый период - начавшийся в 1991 году и продолжающийся по сегодняшний день. Каждый из этих периодов существенно отличается от других с точки зрения ее целей, существующих проблем и путей их решения. В рамках данной статьи речь пойдет о последнем периоде, начавшийся в 1991 году и продолжающийся по сегодняшний день.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, независимость, внешняя политика, дипломатия

MAIN DIRECTIONS OF AZERBAIJAN DIPLOMACY IN 1991-2011

P.G.DARABADI, J.S.ALISGANDARLI

SUMMARY

The Republic of Azerbaijan was faced with a number of urgent tasks from the very first days following the restoration of its independence. Just like all other newly independent countries, along with the efforts to preserve its regained independence by every possible means and to become an equal-right member of the world community, Azerbaijan also had to prevent the aggression by its neighbour and to ensure the return of its occupied lands. The nation and the state of Azerbaijan were, undoubtedly, in urgent need of professional diplomacy to implement all these tasks.

The researches dedicated to the study of foreign policy issues following the restoration of the independence by the Republic of Azerbaijan, describe its diplomacy as going through a complex and conflicting period during the indicated years. In general, the launch of professional diplomatic service in Azerbaijan is accepted as 9 July 1919, the date when the decision on the Secretariat of the Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan Democratic Republic was passed.

The history of our diplomacy in the XX century can be divided into 4 stages: First stage: 1918-1920 – The diplomacy of the Azerbaijan Democratic Republic era; Second stage: 1920-1922 – The diplomacy of Azerbaijan Soviet Socialist Republic; Third stage: 1922-1991 – Diplomacy of Azerbaijan as a part of the USSR; Fourth stage: The ongoing period of diplomacy commencing in 1991. Each of the stages is significantly different from others in terms of its goals, existing challenges and their solutions. This article is about the diplomacy of the ongoing period that began in 1991.

Key words: Azerbaijan Republic, independence, foreign policy, diplomacy